

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i08.034>

UO'K 94(575.1):930.2

**ZAMONAVIY G'ARB TARIXSHUNOSLIGIDA BOBURIYLAR
SULOLASINING KELIB CHIQISHI VA TARIXIY-MADANIY LEGITIMLIGI
MASALASI (S. DEYL KONTSEPTSIYASI ASOSIDA)**

Ametova Zulfiya Nurullayevna

Oriental Universiteti magistranti

E-mail: zulfiaametova9@gmail.com

Tel: 90 927 84 80

*Ilmiy rahbar: Yakubova Muxtaram Bakayevna, PhD,
Oriental Universiteti, SamDU, tarix fakulteti*

Annotatsiya. Maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur bunyod etgan sulolani Boburiylarning kelib chiqishi va siyosiy legitimligi masalasi zamonaviy g'arb tarixshunosligi, xususan amerikalik tarixchi Stiven F. Deyl ilgari surgan qarashlar doirasida ko'rib chiqildi. Shuningdek, XIX asr Britan orientalistikasi, XX asr institutsional-madaniy yo'nalishi va XXI asr boshi g'arb tadqiqotlari o'rtasidagi farqlarni, shuningdek g'arb va milliy tarixshunoslikning sulola kelib chiqishiga oid tushunchalaridagi tafovutlarini ochib berish vazifasi qo'yilgan. Qiyosiy-tarixiy va kontent-tahlil metodlaridan foydalanilgan. Maqolanda S.Deylning 2018 yildagi legitimlik kontsepsiyasi ilk bor P. Jeksonning tanqidiy sharhi, J. Richardsning institutsional yondashuvi hamda milliy tarixshunoslik pozitsiyasi bilan bir vaqtda qiyosiy tahlilga tortilganligi ilmiy yangilik bo'lib hizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburiylar, Buyuk mo'g'ullar, S. Deyl, V. Erskin, A. Beveridj, J. Richards, tarixshunoslik, legitimlik, Temuriylar merosi, chig'atoy-chingiziy nasab.

Аннотация. В статье рассматривается проблема происхождения и исторической легитимности династии Бабуридов, основанной Захириддином Мухаммадом Бабуром, сквозь призму современной западной историографии - прежде всего концепции американского историка Стивена Ф. Дейла. Показано, что подходы британской ориенталистики XIX века, институциональной и культурологической историографии XX века и концепция С. Дейла начала XXI века расходятся в трактовке легитимности династии. Научная новизна работы состоит в сопоставлении концепции Дейла с рецензией П. Джексона, подходом Дж. Ричардса и позицией национальной историографии.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, Бабуриды, Великие Моголы, С. Дейл, В. Эрскин, А. Беверидж, Дж. Ричардс, историография, легитимность, наследие Тимуридов, чагатайско-чингизидское происхождение.

Abstract. The article addresses the origin and historical-cultural legitimacy of the Baburid dynasty founded by Zahir al-Din Muhammad Babur, viewed through modern Western historiography and, in particular, the conception advanced by the American historian Stephen F. Dale. It traces how nineteenth-century British orientalist scholarship, twentieth-century institutional and cultural historiography, and Dale's early twenty-first-century conception relate to national historiography's terminology for the dynasty's origin. The article's novelty lies in bringing Dale's 2018 conception into comparison with P. Jackson's critical review, Richards's institutional approach, and the perspective represented in national historiography by Z. Mashrabov.

Keywords: Zahir al-Din Muhammad Babur, Baburids, Great Mughals, S. Dale, W. Erskine, A. Beveridge, J. Richards, historiography, legitimacy, Timurid heritage, Chinggisid lineage.

KIRISH. Ikki asrdan buyon Zahiriddin Muhammad Bobur shaxsi va u qurgan davlat tarixi g'arb sharqshunosligi diqqatidan chetda qolgan emas. Bunga sabab, Boburning o'zi qoldirgan "Boburnoma" asari o'rta asr musulmon olamida deyarli yagona shaxsiy-avtobiografik yozma yodgorlik. Ayni paytda diqqatga sazovor bir holat bor: g'arb ilmiy adabiyotida Bobur va uning avlodlari barpo etgan davlat ko'pincha "Boburiylar" emas, balki "Buyuk mo'g'ullar" deb ataladi. Bu esa sulolaning kelib chiqishi haqidagi tasavvurlarda jiddiy tafovutlarga yo'l ochgan. Mavzuning dolzarbligini uch jihatdan izohlash mumkin. Avvalo, g'arb tarixshunosligida Boburiylarning kelib chiqishi va legitimligi hali yakuniy, umumiy tan olingan talqinga ega emas. Undan tashqari, so'nggi o'n yilliklarda e'lon qilingan yirik tadqiqotlar, xususan amerikalik tarixchi Stiven Frederik Deylning ishlari bu masalaga ancha yangicha, madaniy-antropologik nuqtai nazardan yondashadi. Nihoyat, mazkur g'arbcha kontseptsiyalar milliy tarixshunoslikda hanuz yetarlicha chuqur tahlil qilingani yo'q. Bobur merosini o'rganish an'anasi g'arb sharqshunosligida XIX asr boshlarida paydo bo'la boshlagan edi. Shotlandiyalik sharqshunoslar Jon Leyden va Vilyam Erskin "Boburnoma"ning birinchi mukammal ingliz tilidagi tarjimasini ustida bir necha yil ishlab, uni 1826 - yilda nashr ettirdilar. Deyarli bir asr o'tgach, britaniyalik sharqshunos Annette Beveridge asl chig'atoycha matnga tayangan holda yangi tarjima taqdim etdi.[6] Hozirgi kunga qadar aynan shu tarjima ingliz tilidagi eng puxta va ishonchli variant sifatida tan olinadi. Qiziqarli jihati shundaki, Bobur mavzusi faqat ingliz tiliga xos bo'lmagan. Shuningdek, 1857 - yilda rus turkiyshunosi Nikolay Ilminskiy "Boburnoma" chig'atoycha matnini Qozon shahrida chop ettirdi, keyinchalik esa shu nashrga tayanib frantsuz sharqshunosi Pavet de Kurteyl 1871 - yilda frantsuzcha tarjima yaratdi. Ko'rinib turibdiki, XIX asrda Boburga qiziqish yagona bir mamlakat yoki tilga emas, balki ingliz, frantsuz va rus sharqshunosligini birdek qamragan umumiyevropa hodisasiga aylangan edi.[1]

Tadqiqotning maqsadi

S. Deylning Boburiylar kelib chiqishi va legitimligiga oid qarashlarini XIX-XX asr g'arb tarixshunosligi yo'nalishlari hamda milliy tarixshunoslik nuqtai nazarlari bilan qiyoslab, ular o'rtasidagi kontseptual farqlarni ochib berish.

Bu maqsadga erishish uchun S. Deylning legitimlik g'oyasining mohiyatini yoritish, uni V. Erskin va A. Beveridj talqinlari bilan solishtirish, J. Richardsning institutsional yondashuvini Deyl kontseptsiyasi bilan qiyoslash, Boburning ota va ona tomonidan nasabiy kelib chiqishi masalasini aniqlashtirish, g'arb va milliy tarixshunoslikdagi terminologik farqni ko'rsatish, Deyl kontseptsiyasiga bildirilgan ilmiy tanqidni e'tiborga olish kabi vazifalar belgilandi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning manba bazasi to'rt guruhga bo'linadi. Birinchi guruhni S. Deylning ikki asosiy asari tashkil qiladi: "The Garden of the Eight Paradises", shuningdek Deylning musulmon imperiyalarini qiyoslagan "The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals" asari. Ikkinchi guruhga XIX asr shotlandiyalik-britaniyalik orientalistika mansub: Leyden va Erskinning "Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber" tarjimasi, Erskinning "A History of India under the First Two Sovereigns of the House of Taimur" (1854) asari va A. Beveridjning "The Babur-nama in English" (1922) tarjimasi.[6] Uchinchi guruhga XX asr institutsional va madaniyatshunoslik yo'nalishidagi ishlar kiradi: amerikalik J. F. Richardsning "The Mughal Empire" (1993) va nemis A. Shimmelning "The Empire of the Great Mughals" (2004) asarlari, shuningdek Deyl kontseptsiyasiga bildirilgan tanqidiy manba - britaniyalik tarixchi P. Jeksonning "Journal of Islamic Studies" jurnalidagi (2020) retsenziyasi.[7] To'rtinchi guruhga milliy tarixshunoslik manbalari kiradi: O'zbekistondagi "Bobur nomidagi xalqaro jamoat fondi"ning ilmiy-ma'rifiy portali, xususan fond rahbari, o'zbekistonlik tadqiqotchi Zokirjon Mashrabovning sulola kelib chiqishiga oid materiallari. Shuningdek, maqolani tayyorlash davomida qiyosiy-tarixiy metoddan foydalanildi. Bunda turli davr va maktabga mansub mualliflar qarashlarini o'zaro solishtirishga xizmat qildi. Tarixiy-genetik metod g'arb Boburshunosligining bosqichma-bosqich shakllanish yo'lini kuzatish imkonini berdi. Kontent-tahlil va terminologik tahlil "Mughal", "Great Mughals", "Boburiylar", "Timurid Prince", "Turco-Mongol" kabi kalit tushunchalarning mazmunini yuklamasini ochishga qaratildi.[6] Genealogik-tarixiy tahlil Boburning ota va ona tomonidan nasabiy kelib chiqishini aniqlashtirishda, tanqidiy tahlil metodi esa Deyl kontseptsiyasiga qarshi bildirilgan ilmiy e'tirozlarni baholashda qo'llanildi.

NATIJALAR

G'arb tarixshunosligida Bobur bunyod etgan davlat, an'anaga ko'ra, "Mughal Empire" yoxud "Great Mughals" nomi bilan yuritiladi. Bu atama, aslida, XVII asrda Hindistonga kelib-ketgan yevropalik sayyohlar tilidan qolib ketgan bo'lib, mahalliy hind an'anasida sulolani "mo'g'ullar" deb atash odati bilan bog'liq. Milliy tarixshunoslikda, jumladan o'zbekistonlik tadqiqotchi Z. Mashrabov ishlarida, bu nomlanish tarixiy jihatdan noaniq deb hisoblanadi. Chunki, Bobur o'z xotiralarini turkiy tilida bitgan, shu sababli davlat va sulolani asoschisining nomiga muvofiq "Boburiylar" deb atash haqiqatga ancha yaqinroq bo'lardi. Bundan tashqari, S. Deylning o'zi ham nomlanish muammosidan bexabar emas. U Boburni "Temuriy shahzoda" deb ataydi, bu uning kitobi sarlavhasidayoq aks etgan. Ammo shu bilan

birga "Mughal Emperor" iborasini ham saqlab qoladi. Ikki tushunchaning bir sarlavha ichida yonma-yon turishining o'zi tarixshunoslikdagi terminologik ikkilanishni yaqqol ko'rsatadi.

Kitobning kirish qismidayoq Deyl e'tiborni sulolalar va imperiyalarning legitimligi muammosiga qaratadi. Uning fikricha, Dehli sultonligi barqaror legitimlikka erisha olmagan edi, sababi oddiy: bu davlatda hukmron sulolalar tez-tez almashinib turgan, bu esa uzoq muddatli sulolaviy an'anaga xos ishonchdan mahrum qilgan. Boburiylar taqdiri esa boshqacha kechdi. Aynan sulolaviy uzluksizlik ularga mustahkam legitimlik bergan. Bundan tashqari, Deyl Boburning murakkab fors-islom madaniy o'ziymligini uning legitimligining muhim tarkibiy qismi deb hisoblaydi. Xulosa qilib aytganda, Deyl kontseptsiyasida Boburiylar legitimligi ikki ustunga tayanadi. Buni Boburning o'zi "Boburnoma"da Samarqandni uch marta egallashini o'z temuriy merosining tabiiy davomi sifatida talqin qilgani ham tasdiqlaydi. V. Erskin va A. Beveridj asarlariga nazar tashlasak, ular, birinchi navbatda, tarjimon va manbashunos sifatida ish tutganini, kelib chiqish va legitimlik masalasini nazariy jihatdan alohida kontseptsiya darajasiga ko'tarmaganini ko'ramiz. Erskin, masalan, Boburning Samarqand uchun olib borgan kurashlarini asosan voqealar tavsifi darajasida bayon etadi. Biroq bu kurashlarning temuriy legitimlik nuqtai nazaridan qanday ahamiyatga ega ekanini izohlab o'tirmaydi. Kelib chiqish masalasidagi eng nozik nuqtalardan biri shundaki, sulola asoschisining nasabi aslida ikki tomonlama edi. Otasi Umarshayx Mirzo orqali Bobur Amir Temurning avlodi hisoblansa, onasi Qutlug' Nigor xonim orqali u Chig'atoy xon, ya'ni Chingizxon naslidan edi.

Shu tariqa, bitta kitobning o'zida Boburning kelib chiqishi kamida uch xil atama - "Timurid", "Turco-Mongol" va "Mughal" - orqali ifodalanib qoladi. Bu holat g'arb va milliy tarixshunoslik o'rtasidagi farqni yanada chigallashtiradi. Milliy tarixshunoslikda e'tibor ko'proq otalik, ya'ni temuriy-turkiy chiziqqa qaratiladi, g'arb tadqiqotchilari esa odatda ikkala chiziqni teng darajada tilga oladi. Demak, gap shunchaki "mo'g'ulmi yoki turkiymi" degan ikki tanlovdan biriga to'xtalishda emas, balki ikki nasabiy an'ana bir shaxsda qanday nisbatda uyg'unlashganini tushunishda.

Xususan, "Boburnoma" chig'atoy tilida yozilgan bo'lsa-da, Boburning she'riy merosining sezilarli qismi fors tilida bitilgan. Deylning kuzatishicha, bu ikki tillilik tasodifiy emas: u Boburning bir vaqtning o'zida ikki madaniy dunyoga mansub bo'lganini aks ettiradi. Turkiy til orqali u o'z sarbozlari va harbiy elitasi bilan, fors tili orqali esa saroy va adabiy doiralar bilan aloqa o'rnatgan edi. Bu kuzatish, o'z navbatida, milliy tarixshunoslikdagi "sof turkiy" talqin bilan g'arbdagi "aralash fors-turkiy" talqin o'rtasidagi farqni yana bir karra ochib beradi.

Yuqoridagi tahlilni yakunlash uchun to'rt tarixshunoslik an'anasining Boburiylar kelib chiqishi va legitimligiga oid asosiy qarashlarini quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin:

Mezon	XIX asr shotland-britan orientalistikasi	J. Richards (institutSIONal)	S. Deyl (madaniy)	Milliy tarixshunoslik
Asosiy metod	Manbashunoslik, tarjimonlik	Davlatshunoslik, institutsional tahlil	Kontseptual-analitik	Milliy-vatanparvarlik
Kelib chiqish talqini	"Mughal" atamasi ustuvor	"Timurid warrior-scholar"	"Timurid Prince"	Turkiy-temuriy
Legitimlik manbai	Nazariylashtirilmagan	Boshqaruv samaradorligi	Sulolaviy uzluksizlik + madaniyat	Adabiy-madaniy meros
Diqqat markazi	Matn tarjimasi	Soliq, harbiy tashkilot	Markaziy Osiyo - Hindiston uzviyligi	Andijon - Farg'ona ildizlari

Jadvaldan ko'rinib turganidek, to'rtta an'ana ham bir xil tarixiy shaxs va hodisalarni tahlil qilsa-da, kelib chiqish hamda legitimlik masalasida bir-biridan tubdan farqli kontseptual pozitsiyalarni egallagan. Bu farq har bir an'ananing shakllanish sharoiti bilan ya'ni, mustamlakachilik davri manbashunosligi, davlatshunoslik an'anasi, zamonaviy akademik islomshunoslik va milliy o'zlikni anglash jarayoni bilan bevosita bog'liqdir.

MUHOKAMA

O'tkazilgan tahlildan xulosa qilish mumkinki, g'arb tarixshunosligida Boburiylar sulolasi kelib chiqishi va legitimligi masalasi izchil, uch bosqichli yo'lni bosib o'tgan. Birinchi bosqich XIX asrga to'g'ri keladi. Bu davrda Leyden, Erskin va Beveridj asosan manbashunoslik va tarjimonlik bilan shug'ullangan, kelib chiqish masalasi esa nazariy darajaga hali ko'tarilmagan edi. Ikkinchi bosqich XX asrni qamrab oladi. Bunda Richardsning institutsional-davlatshunoslik va Shimmelning madaniyatshunoslik yo'nalishlari rivojlandi. Uchinchi, eng so'nggi bosqich XXI asr boshiga to'g'ri keladi va Deyl nomi bilan bog'liq: aynan shu davrda legitimlik masalasi birinchi marta temuriy meros va fors-islom madaniyati nuqtai nazaridan nazariy jihatdan puxta asoslana boshladi.

Bundan tashqari, ishimiz g'arb va milliy tarixshunoslik o'rtasida sezilarli kontseptual bo'shliq borligini ham ochib berdi. Milliy tarixshunoslik Boburiylarning turkiy-temuriy kelib chiqishini qat'iy himoya qilsa, g'arbda "Mughal" atamasi hamon an'ana bo'yicha saqlanib qolmoqda. Vaziyatni yanada murakkablashtiruvchi omil Boburning ikki tomonlama, ya'ni temuriy va chig'atoy-chingiziy nasabga mansubligi bo'lib, bu holat sodda "yo mo'g'ul, yo turkiy" qarashdan voz kechishni taqozo etadi. Alohida ta'kidlash joizki, Deylning 2010 yilgi qiyosiy tadqiqoti Boburiylar legitimligini Usmoniylar va Safaviylar tajribasi bilan yonma-yon o'rganishni taklif qiladi. Bunday qiyosiy-imperiologik yo'l milliy tarixshunoslikda hali keng tarqalmagan bo'lib, keyingi izlanishlar uchun yangi metodologik yo'l ochib beradi.

Ishning ilmiy yangiligini uchta asosiy jihatda ko'rishimiz mumkin.

1. Deylning 2018 yilgi legitimlik kontsepsiyasi bu yerda ilk marta P. Jeksonning tanqidiy sharhi va J. Richardsning institutsional yondashuvi bilan bir vaqtning o'zida qiyoslandi.

2. Boburning ikki nasabiy chizig'i - temuriy va chig'atoy-chingiziy - masalasi mustaqil tahlil predmeti sifatida ajratib ko'rsatildi.

3. G'arb va milliy tarixshunoslikdagi "kelib chiqish"ga oid terminologik farq - "Mughal", "Timurid Prince" va "Boburiy" tushunchalari - yagona tizimda tahlil qilindi.

Natijalarning amaliy qiymatiga kelsak, ulardan Bobur va Boburiylar davri tarixiga bag'ishlangan dissertatsiya ishlarida, shuningdek oliy o'quv yurtlarida "Markaziy Osiyo tarixshunosligi" fanidan dars va seminar mashg'ulotlari tayyorlashda foydalanish mumkin bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib ayta olamizki, zamonaviy g'arb tarixshunosligida Boburiylar sulolasining kelib chiqishi va legitimligi masalasiga bir xil qarash mavjud emas. S. Deylning "Babur: Timurid Prince and Mughal Emperor" (2018) asarida ilgari surilgan g'oya g'arb Boburshunosligidagi eng ilg'or nazariy natijalardan biri bo'lib qoladi, garchi bu g'oya, Jekson ko'rsatganidek, mutlaqo bahssiz bo'lmasa-da. Richardsning institutsional yondashuvi esa masalaga amaliy-boshqaruv nuqtai nazaridan yondashib, Deyl kontsepsiyasini muvaffaqiyatli to'ldiradi. Milliy tarixshunoslik bilan qiyoslaganda, g'arb ilmida sulolaning turkiy-temuriy kelib chiqishi, ayniqsa Boburning ikki tomonlama nasabi masalasi, hali izchil va yakuniy talqinga ega emas demak, bu yo'nalish kelajakdagi tadqiqotlar uchun dolzarbligicha qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dale S.F. (AQSH) Babur: Timurid Prince and Mughal Emperor, 1483-1530.

Cambridge: Cambridge University Press, 2018. - 260 p.

2. Dale S.F. (AQSH) The Garden of the Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483-1530). - Leiden: Brill, 2004. — 520 p.

3. Dale S.F. (AQSH) The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals. New Approaches to Asian History. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 362 p.

4. Erskine W. (Shotlandiya) A History of India under the First Two Sovereigns of the House of Taimur, Babur and Humayun. Vol. 1. - London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1854.

5. Leyden J. (Shotlandiya), Erskine W. (Shotlandiya) Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan. - London, 1826.

6. Beveridge A.S. (Buyuk Britaniya) The Babur-nama in English (Memoirs of Babur). 2 vols. - London: Luzac & Co., 1922 (repr. 1969).

7. Jackson P. (Buyuk Britaniya) Babur: Timurid Prince and Mughal Emperor, 1483-1530 by Stephen Frederic Dale [Review] // Journal of Islamic Studies. — 2020. - Vol. 31, No. 3. - P. 408-410.

8. Mashrabov Z. (O'zbekiston) Buyuk Boburiylar sulolasi, davlat xaritasi va madaniyati // baburid.uz - Bobur nomidagi xalqaro jamoat fondi ilmiy-ma'rifiy portali. - Toshkent.

9. Zahiriddin Muhammad Bobur mo'g'ul emas, turkiy edi // baburid.uz - Bobur nomidagi xalqaro jamoat fondi ilmiy-ma'rifiy portali (O'zbekiston).